Extinderea domeniului literaturii. Integrarea formelor hibride în istoria literară românească[1]

Andreea MIRONESCU[*]

Keywords: *Romanian literary history*; *hybrid forms*; *transdisciplinarity*; *transaesthetics*; *essay*; *memoir*

În acest articol îmi propun să urmăresc modul în care istoria literară românească – pe care o înțeleg, în cadrele cercetării de față, atât ca disciplină, cât și ca praxis – a integrat specii non-ficționale și, prin extensie, non-literare, precum cronici istoriografice, traduceri religioase, eseuri, jurnale sau memorii. Am caracterizat acest tip de forme textuale ca „hibride", ele manifestând nu doar un puternic caracter transgeneric și transestetic, ci și unul transdisciplinar, întrucât reprezintă obiecte de studiu pentru mai multe discipline umaniste, istoria literaturii fiind doar una dintre acestea. Două precizări legate de construcția argumentului se impun aici. Mai întâi, aceea că abordarea mea nu este una sistemică, ci are ca punct de plecare două studii de caz, care privesc statutul eseului critic din perioada interbelică, mai exact din anii 1920–1930, și al memorialisticii despre experiența concentrațională din timpul comunismului, publicate după 1989. Ceea ce nu înseamnă că analiza acestor două forme – forme discursive, dar și forme de organizare a cunoașterii și/sau a experienței – este rezultatul unor alegeri aleatorii, ori că observațiile pe care le voi avansa au o valoare particulară. Dimpotrivă, între cele două situații și situări există mai multe similitudini, ținând de tratamentul literar al eseului critico-filosofic și al mărturiilor de detenție. O a doua precizare vizează tocmai noțiunea *forme hibride*, pe care am preferat-o aceleia de *gen,* termen care, în opinia mea, ar restrânge tocmai „libertatea" speciilor pe care le am în vedere, arondându-le istoriei literaturii, mai exact acelui tip de istorie literară care operează categorial, cu genuri „în dreptul lor" și cu categorii negative sau neutre precum cele de „anti-gen", „a-gen" ș.a.m.d. De altfel, începând probabil cu anii 1980, dacă nu cumva și mai devreme, teoria genurilor a suferit mai multe lovituri care au vizat sau chiar au provocat disoluția categoriilor (post)aristotelice ale genurilor literare (Derrida 1980). Concomitent, avântul studiilor culturale și, începând cu anii 1990, emergența unor noi forme de scriitură în mediul digital au dus la hibridizarea și multiplicarea speciilor textuale, pe de o parte, și la apariția unor noi genuri-umbrelă,

[1] Această lucrare a fost finanțată prin programul Granturi de cercetare acordate de către Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Grant UAIC, cod GI-UAIC-2017-01.

[*] Institutul de Cercetări Interdisciplinare – Departamentul de Științe Socio-Umane, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România (andreea.mironescu@uaic.ro).

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

cum este cazul câmpului cunoscut sub denumirea de *life writing,* pe de altă parte. Aceste mişcări sunt vizibile mai ales în tratarea enciclopedică a eseului şi a memorialisticii în lucrări relativ recente precum *Encyclopedia of the Essay* (Chevalier 1997) sau *Encyclopedia of Life Writing* (Jolly 2001), care propun o viziune transgenerică şi transliterară a celor două specii.

Ipoteza pe care o voi dezbate în continuare este că formele hibride sunt, la modul ideal, apte să provoace istoria literară – sau, mai corect spus, o anumită viziune dominantă asupra istoriei literare, văzută ca evoluţie organică ghidată de principiul autonomizării esteticului – şi să creeze *noduri interdisciplinare* cu alte zone din arealul umanioarelor, de la istorie şi filosofie la mai recentele studii culturale. În practică, însă, lucrurile stau cu totul altfel: formele textuale hibride, semi-literare sau chiar nonliterare, au fost, în procesul de producţie a metanaraţiunilor literaturii române, atrase pe orbita esteticului. Atât *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, lansată în 1941 de G. Călinescu (Călinescu 2003), cât şi *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, finalizată şi publicată în 2008 de Nicolae Manolescu, îşi extind domeniul de aplicaţie nu numai pe axa verticală, coborând în pre-istoria literaturii, dar şi pe axa orizontală. La nivelul de ansamblu al istoriografiei literare, pot fi identificate trei tipuri de motivaţii pentru ceea ce am numit *extinderea domeniului literaturii*, ca rezultat al unei operaţii de literaturizare, prin care texte nonliterare au fost citite ca *literatură in potentia* (de Obaldia 1995: 5–6). Mai întâi, în cazul textelor „pre-literare" (sau premoderne), aparţinând perioadei liminale a culturii româneşti scrise, încetăţenită sub denumirea de „epoca veche", este vorba de un gest retrospectiv compensator, care poate fi pus în legătură, aşa cum a sugerat Mircea Martin în volumul său *G. Călinescu şi „complexele" literaturii române,* cu existenţa unor auto-induse „complexe culturale" (Martin 2018: 27) ale istoricului literar. Al doilea motiv este unul de natură politică şi se manifestă, începând cu al doilea deceniu de comunism, tot printr-un gest strategic, anume pledoaria pentru preeminenţa *esteticului* – înţeles atât ca valoare inefabilă, cât şi ca instrument de analiză – susţinută de generaţia criticilor şaizecişti, cu toate urmările care decurg de aici, unele dintre ele persistente până astăzi. A treia motivaţie este una metodologică şi vizează dorinţa de a lărgi şi consolida graniţele disciplinei ce are ca obiect studiul literaturii, şi, în consecinţă, necesitatea de a oferi cadre de analiză şi instrumente explicative pentru texte non-ficţionale, dar care se plasează sau – mai corect formulat, sunt plasate în sfera literaturii – fie pentru că aparţin unor scriitori, pentru că au calităţi stilistice remarcabile şi, nu în ultimul rând, pentru că apar pe o piaţă literară. Plecând de la aceste premise, după o examinare a strategiilor folosite de criticii români în receptarea eseului critic şi a memorialisticii de detenţie ca forme literare, voi discuta, în ultima parte a articolului, dacă este posibilă o istorie transdisciplinară a literaturii române şi care sunt principiile după care s-ar putea ghida un demers de acest fel.

1. Eseul şi canonul centrat pe estetic

În critica românească, teoretizările despre eseu sunt frecvente în anii 1930, odată cu afirmarea tot mai intensă a „Generaţiei 27", dar înglobând şi eseul anilor

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

1920, în special prin M. Ralea şi Paul Zarifopol[2]. Critici precum E. Lovinescu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu sau Tudor Vianu, printre alţii, tratează mai mult sau mai puţin sistematic această nouă formă de expresie, iar la nivelul cronicii literare şi de idei receptarea tinerilor eseişti care debutează în 1934 – Emil Cioran, Eugen Ionescu şi Constantin Noica –, animată de puncte de vedere pro sau contra, aduce eseul în miezul dezbaterilor literare ale vremii. De altfel, eseul se afirmă, în deceniile trei şi patru ale secolului trecut, ca un gen al modernităţii româneşti (Mironescu 2014: 140–153): el este legat nu doar de enunţarea acută a subiectivităţii, ca la criterionişti (în special Eliade, Cioran, Ionescu), ci şi de comodificarea culturii, de efervescenţa presei culturale şi politice, dar şi, fapt mai puţin observat, de emergenţa ideologiilor extremiste, care îşi găsesc un debuşeu în textele pătimaş-intelectualiste ale unora dintre membrii „tinerei generaţii" interbelice din România. Eseul nu intră însă în istoriile literaturii – nici acum şi nici mai târziu – ca una dintre formele discursive ale modernităţii. Cel mai elocvent exemplu rămâne Lovinescu: în *Istoria literaturii române contemporane* (1937) criticul vede „eseistica" drept o etapă a literaturilor „intrate în faza maturităţii" (Lovinescu 1989: 53), dar nu inserează eseul printre formele modernismului, nici nu îl discută ca vehicul al ideologiilor sociale, politice sau estetice.

În acelaşi timp, acest tip de discurs versatil, având o formă preponderent foiletonistică şi adresându-se atât publicului larg, cât şi unuia mai nişat, îndeplineşte o funcţie de popularizare a ştiinţei în literatură, istorie, filosofie, sociologie, drept, domenii care, în perioada de după Război, intrau în universităţi într-un proces de autonomizare şi specializare. Dacă în cazul celorlalte discipline separaţia între sfera academică şi cea publică a devenit, în perioada comunismului, tot mai netă, în studiile literare cronica de revistă, având o largă audienţă, şi-a păstrat statutul privilegiat până în anii 2000. Din aceste motive, începând din perioada interbelică şi continuând în aceeaşi linie în postbelic şi postcomunism, eseul a avut parte de o receptare în câmpul literar, chiar şi atunci când autorii nu proveneau strict din această zonă – Ralea, Pârvan sau Noica fiind cele mai ilustre exemple –, situaţie care se va repeta şi în cazul memorialisticii traumei concentraţionare, publicate după 1989. Deschiderea criticilor literari către formele hibride, percepute ca putând fi situate în proximitatea literaturii, ba chiar între graniţele ei, aduce atât memorialisticii concentraţionare, cât şi eseului critico-filosofic un considerabil succes nu doar de popularitate, ci şi de stimă. De cealaltă parte, această deschidere transdisciplinară va servi, oarecum paradoxal, procesului de autonomizare disciplinară a criticii şi istoriei literare, formele hibride devenind excepţiile care confirmă regulile de operare ale lecturii estetice.

Integrarea eseului în istoria literaturii române a oscilat între asimilarea lui fie criticii literare – cel mai ilustrativ caz rămânând aici Paul Zarifopol –, fie literaturii de creaţie, deşi se afirmă ca o formă de discurs reactivă: opera lui Zarifopol a suportat în epocă etichetări precum critică negatoare, „sceptică" şi „anticlasică"

[2] În *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, G. Călinescu îl plasează pe Zarifopol (născut în 1876 şi dispărut în 1934) la „momentul 1932" (Călinescu 2003: 825), deşi acesta debutează ca publicist în România în 1915, iar primul volum de eseuri, *Din registrul ideilor gingaşe*, îi apare în 1926.

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

(Călinescu 2003: 825), iar receptarea primelor două volume publicate de Cioran în România vorbește de la sine în acest sens (Diaconu 2008: 19–94). Dacă la criticii interbelici coexistă, uneori în interiorul aceleiași cronici, o lectură estetică și una de sens contrar, non-estetică sau transestetică, în deceniile șapte, opt și nouă ale secolului XX, dar și după 1989, când autorul *Schimbării la față a României* este reeditat și tradus în țara natală, va predomina primul tip de lectură. Două exemple mi se par ilustrative pentru această schimbare în regimul interpretării eseului, mutație explicabilă în principal prin factorul istoric și cel politic. Primul caz, pe care l-am urmărit pe larg în altă parte (Mironescu 2014: 108–112), vizează reintegrarea lui Zarifopol în istoria literară, începând cu 1960–1970. Autorul *Registrului ideilor gingașe*, volum angajat în bătăliile politice, sociale și estetice ale modernității europene din anii 1920, este recuperat nu pe terenul unei critici sociale sau culturale – aproape imposibile în acei ani, când până și „lupta de clasă" fusese demult încheiată – ci în linia autonomismului estetic maiorescian (Săndulescu 2009: 509–510), puternic marcat anti-ideologic pentru generația șaizecistă.

Cel de-al doilea exemplu are în vedere modul în care radicalismul, antinațional(ism)ul, eticismul și apetitul metafizic din scrierile românești ale lui Cioran este citit de Eugen Simion, probabil cel mai reprezentativ și longeviv critic literar român al ultimei jumătăți de secol. Autorul cărții *Cioran, o mitologie a nedesăvârșirilor* (2014) dezvoltă, pornind de la paginile insurgente din *Pe culmile disperării* (1934) sau din *Schimbarea la față a României* (1936), o lectură pozitivă, încercând să contrabalanseze elanul negator cioranian prin citirea discursului său filosofic radical ca literatură:

> Cioran construiește o veritabilă și fastuoasă mitologie a ideilor, iar prin limbajul ei creator, o mitologie literară care [...] detensionează, sublimează conținutul negaționist al frazelor (Simion 2014: 1).

Fără îndoială, lectura lui Eugen Simion, anunțată încă de la început drept una „din unghi estetic", are o miză recuperatoare, ba chiar polemică față de întâmpinările negative primite de Cioran din partea congenerilor: criticul își propune, astfel, o reabilitare a filosofului[3] prin construirea unei supraidentități de scriitor. Raționamentul prin care este realizat acest transfer de identitate pornește de la descoperirea „creației [literare] din interiorul negaționism[ului]", un proces – o spune indirect criticul – care nu-i altceva decât efectul unei lecturi perseverente, aproape incantatorii, a operei: „magia cuvintelor norocoase […] care transformă în cele din urmă un text filozofic discutabil într-un text literar memorabil" (Simion 2014: 305). Un argument în acest sens este și modul în care judecata – negativă, în epocă – a lui Mihail Sebastian: „D-sa nu ne dă decât o carte de literatură" (*apud* Simion 2014: 289), este convertită în folosul demonstrației anterioare. Mai precis, Eugen Simion citește opera de tinerețe a eseistului româno-francez ca *literatură dificilă*:

[3] Deși Simion are în vedere preponderent reacțiile negative din partea filosofilor, și criticii literari îl citesc cu nemulțumire pe tânărul debutant, reproșându-i printre altele, excesul de „lirism", ca Șerban Cioculescu sau Mihail Sebastian (Diaconu 2008: 34–37; 68–71).

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

> ceea ce place azi în scrierile lui Cioran este tocmai *literatura* (creația) din interiorul discursului filozofic. O calitate pe care toți criticii care cred în autonomia esteticului, din epoca în care publică Cioran scrierile sale românești, n-o iau, în acest caz, în seamă [s.a] (Simion 2014: 298–299).

Dar ce reprezenta *autonomia esteticului* pentru generația lui Cioran, care își propusese să revoluționeze toate „formele" culturale și genurile literare printr-un influx de trăire, luciditate, autenticitate, și ce însemnătate are ea pentru generația șaizecistă, căreia îi aparține Eugen Simion? Un răspuns la a doua parte a interogației a oferit Alex Goldiș (Goldiș 2011) în cartea sa *Critica în tranșee: de la realismul socialist la autonomia esteticului,* care prezintă amănunțit cauzele – de ordin politic – și efectele – de ordin metodologic – ale cotiturii estetice în critica românească din a doua jumătate a secolului XX. Cu toate avantajele sale în contextul politic dat, „canonul estetic" (Alexandrescu 1999: 151) se dovedește însă un pat al lui Procust pentru formele discursive transestetice, precum eseul existențialist al anilor 1930. Modernitatea românească, observă Sorin Alexandrescu plecând de la operele de tinerețe ale unor Eliade și Cioran, acomodează și „alte moduri de a scrie" decât cele constituite în paradigma „modernismului estetic" (Alexandrescu 1999: 343–344), axat pe ideea autonomizării artei. Judecarea modernității românești din unghiul modernismului estetic, adică dintr-o perspectivă preponderent literară, prezentă nu doar în istoriile literaturii române, ci și într-o antologie ca *Modernismul literar românesc în date (1880–2000) şi texte (1880–1949)* (Omăt 2008), lasă pe dinafară – sau le integrează schimbându-le regimul de receptare – tocmai formele culturale hibride care ar putea lărgi canonul centrat pe estetic. Paradoxal sau nu, situația se repetă într-un alt moment de răsturnări sociale, politice și canonice: postcomunismul.

2. Memorialistica *sub specie fictionis*

Explozia pe piața de carte post-1989 a memorialisticii concentraționare (Mihăilescu 2004: 9), dar și a jurnalelor și mărturiilor vizând formele de viață privată sau instituțională din interbelic, a produs comentatorilor actualității de atunci impresia emergenței unui nou gen literar (Hulber 2015: 13–20). Pe fondul unei unanim observate scăderi cantitative și de popularitate a literaturii de ficțiune, memorialistica traumei concentraționare a dominat, în România, scena literară din primul deceniu postcomunist, principala consecință fiind impunerea, de către criticii literari, al unui regim de lectură estetică pentru aceste texte non-literare. Dacă memoriile despre Gulagul sovietic au fost în general tratate în bibliografia internațională a temei ca un corpus aparte, care reclamă o abordare multidisciplinară, din perspectiva istoriei, politologiei, sociologiei sau a studiilor culturale, în România memoriile concentraționare au fost integrate în panoramele și istoriile literaturii naționale. E semnificativ, astfel, faptul că Dan C. Mihăilescu își începe *Literatura română în postceaușism* cu o sistematică a memorialisticii în sens larg, iar Nicolae Manolescu își încheie *Istoria critică a literaturii române* cu un capitol eteroclit menit să funcționeze „ca un epilog al epocii comuniste" (Manolescu 2008: 1418) și cuprinzând memorii de detenție, jurnale literare, politice sau biografice, literatură de sertar ori disidentă și

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

chiar monografii ale terorii, precum *Fenomenul Piteşti* de Virgil Ierunca, fără vreun criteriu ordonator privind genul sau statutul titlurilor indexate. Ambii autori rămân însă fideli principiului estetic, chiar dacă, aşa cum face Mihăilescu, îl denunţă programatic: instrumentele de analiză sunt cele ale criticului literar.

Mai importante decât motivele acestei operaţii de canonizare a mărturiilor concentraţionare printr-o lectură în cheie estetică mi se par provocările pe care memorialistica traumei le aduce în discuţia despre propriul statut. Nu doar operatorul estetic se dovedeşte impropriu în ierarhizarea acestui tip de texte, ci şi categoria genului, criteriul ficţionalităţii sau chestiunea auctorialităţii, dacă avem în vedere faptul, deloc neglijabil, că sunt canonizate atât memorii aparţinând unor scriitori (N. Steinhardt sau Lena Constante, printre alţii), cât şi relatări aparţinând unor „oameni simpli" ca Elisabeta Rizea sau Anița Nandriș-Cudla. Ca şi în cazul eseului, actorii din câmpul literar – nu doar criticii, dar şi intelectualii publici proveniţi dintre scriitorii disidenţi, ca Ana Blandiana – au rolul cel mai important în acest proces, cu diferenţa, esenţială, că memoriile carcerale beneficiază şi de o canonizare în sfera publică, susţinută de validarea lor ca *literatură*, dar fără a depinde exclusiv de acest lucru. De altfel, eseistica „tinerei generaţii" interbelice, în special prin Cioran şi Eliade, cunoaşte la rândul ei după 1989 o posteritate canonică dublată de un succes de public. Criticii şi istoricii literari sunt, desigur conştienţi de problemele pe care le ridică statutul memorialisticii traumei concentraţionare, dar, aşa, cum voi încerca să arăt, tot ei găsesc şi soluţiile pentru a le depăşi. Mă voi opri şi de această dată la două exemple.

În *Genurile biograficului* (2002), Eugen Simion discută memoriile carcerale sub umbrela „genurilor neomologate" (jurnal intim, memorii, autobiografie) (Simion 2002: 7), iar operaţia pe care o execută autorul este tocmai aceea de *omologare* a lor ca literatură. Preocupat, aşa cum o demonstrase în *Ficţiunea jurnalului intim* (2001), de validarea speciilor subiective pe teren literar prin avansarea paradoxului aparent de „*ficţiune a nonficţiunii*: o ficţiune a trăitului, a realului, a autenticului [s.m.]" (Simion 2005: 13), criticul înrămează memorialistica de detenţie în cadrele mai largi ale „literaturii confesiunii" (*ibidem*), fără a acorda prea multă atenţie regimului de producţie, de punere în circulaţie sau de receptare al memoriilor carcerale, diferit de cel al memoriilor şi jurnalelor literare. Această deosebire esenţială este adeseori tacit ignorată în critica românească, memorialistica traumei fiind supusă unei lecturi decontextualiza(n)te, fapt explicabil cel puţin în parte prin orientarea lecturii de tip estetic spre text, nu spre context. Eugen Simion propune o tratare a memoriilor carcerale din unghiul unei „poetici a spontaneităţii" (Simion 2002: 22), vizând, ca şi în cazul eseisticii lui Cioran, surprinderea mecanismului de generare a expresivităţii literare ca efect al limbajului. Comentând, de exemplu, cartea de memorii-interviu realizată de Mariana Marin cu Oana Orlea, *Ia-ţi boarfele şi umblă*, criticul observă că „literatura apare, indirect, prin profunditatea reflecţiei şi darul de a prezenta evenimentele" (Simion 2002: 142), iar în altă parte conchide că „valoarea estetică [a literaturii carcerale] apare […] indirect, ca expresie a autenticităţii", deşi, subliniază autorul, „autenticitatea nu are, în sine, o calitate estetică" (Simion 2002: 28). Astfel, autorul *Genurile biograficului* nu îşi propune să ofere un operator funcţional pentru

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

lectura memorialisticii închisorilor, urmărind în schimb să identifice şi să valideze virtualităţile literare ale acestor texte, oferindu-le astfel demnitate estetică.

Cel mai ambiţios – dacă nu chiar singurul – proiect de autor care urmăreşte explicit o abordare interdisciplinară a memorialisticii îi aparţine Ruxandrei Cesereanu. Cu o primă ediţie apărută în 1998, *Gulagul în conştiinţa românească. Memorialistica şi literatura închisorilor şi lagărelor comuniste* anunţă o miză dublă: să ofere atât un „eseu de mentalitate" colectivă, cât şi „un fel de istorie a literaturii române prin prisma Gulagului" (Cesereanu 2005: 363). Fără a minimaliza în vreun fel acest volum şi intenţiile lui de transgresare disciplinară, trebuie observat că poziţia autoarei este tot una literaturocentrică, angajând explicit memorialistica închisorilor pe orbita literaturii. Mai întâi, prin alegerea metodei – analiza tematică; apoi, prin aducerea materialului utilizat în raza de acţiune a ficţiunii. Amintirile despre detenţie, precizează autoarea,

> chiar dacă au pretenţia că exprimă obiectiv realitatea, prin faptul că sunt scrise ulterior detenţiei intră în sectorul literaturii. Chiar şi în mărturiile «pure», ficţiunea intervine şi se declanşează involuntar, prin simplul fapt că memoria distorsionează (Cesereanu 2005: 10).

Astfel, pe parcursul cărţii este analizat imaginarul textului (literar), iar nu imaginarul colectiv (social), studiul de mentalitate rămânând la nivelul virtualităţilor: tipologiile sistematizate pe baza memorialisticii nu au o funcţionalitate sociologică, ci tot una literară, fiind vorba mai degrabă de caractere şi tipuri umane, în sensul romanului realist[4]. Această tensiune între componenta literară a studiului şi cea extraliterară, istorică şi politică, se actualizează la nivelul microlecturilor. Opţiunea interpretativă a autoarei – lectura memorialisticii ca discurs „infernal" – presupune identificarea în mărturii a figurilor retorice şi simbolurilor asociate acestui arhetip cultural. O lectură „demonologică" a mărturiilor concentraţionare este, desigur, motivată de retorica autorilor studiaţi, abundentă în astfel de tropi. Ca metodă, însă, ea funcţionează numai la nivelul *literar* al textelor memorialistice, fără să încurajeze o perspectivă metacritică, care să aibă în vedere tocmai chestiunea limbajului şi a reprezentării traumei, sau eufemizarea ei la nivel discursiv prin recursul la un vocabular din sfera demonologiei. Spre deosebire de spaţiul occidental, în România teoria traumei şi teoriile reprezentării sunt marginal folosite în studiul memoriilor carcerale, fiind preferată o critică aderentă la text, tipică analizei literare.

Nu susţin, se înţelege, că abordarea memorialisticii traumei – sau a memorialisticii în general – ca al patrulea gen, ori cea făcută cu instrumentele criticii textului literar, ar fi ilegitimă, mai cu seamă că autorii memoriilor literarizează ei înşişi ceea ce relatează, fie dintr-un reflex posttraumatic, fie pentru că se raportează la modele discursive literare. O analiză a discursului memorialistic din perspectivă tematistă, naratologică sau a arhetipurilor are ca rezultat o hermeneutică literară a textelor avute în vedere, perfect legitimă pe teritoriul istoriei literare, care vizează

[4]De exemplu, tipurile de deţinuţi sunt prezentaţi astfel: „cruciaţi, amorali şi decăzuţi"; un alt tip este „deportatul", iar anchetatorii apar ca „torţionarul sadic", „anchetatorul rafinat", bufonul balcanizat (Cesereanu 2005).

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

simultan serialitatea formelor (încadrarea într-un gen) și consacrarea lor ca obiecte estetice autonome. Dar o cheie de lectură centrată pe structurile imaginarului textual și pe amprenta stilistică a autorului, ori pe valorile „umanului" expuse în mărturiile celor care au trecut prin experiența detenției și a torturii, deschide memorialisticii ușa către anticamera literaturii, cantonând aceste texte prin excelență inconfortabile în zona de confort a criticului literar. Cel puțin la fel de importante mi se par, însă, mizele transliterare ale memorialisticii concentraționare, mize care trebuie urmărite pe terenul socio-politicului – canonizarea unor memorii în sfera publică și rolul lor în formarea reprezentărilor colective despre comunism –, al studiilor culturale – memorialistica și literatura ca subsisteme ale memoriei culturale, așa cum a fost definită această suprastructură de teoreticieni ca Jan și Aleida Assmann – sau al istoriei recente. Receptarea colectivă a memorialisticii, instrumentalizarea ideologică a acestor texte (de către autorii lor ori de către forțele politice care se înfruntă în arena publică postcomunistă) sau, pe terenul istoriei literare, posteritatea hipotextelor memorialistice în literatura de ficțiune a anilor 2000 și motivațiile acestei preluări sunt tot atâtea provocări pentru care lectura estetică nu poate oferi răspunsuri.

3. Este posibilă o istorie transdisciplinară a literaturii române?

Într-un text-manifest din 2015, "Is Romanian Culture Ready for the Digital Turn?", Mihaela Ursa propune redefinirea domeniului de interes al studiilor literare dintr-o perspectivă interdisciplinară și intermedială, prin „deschiderea câmpului literar" către ceea ce autoarea numește „obiecte culturale hibride" (mai precis, către forme intertextuale și intermediale precum benzi desenate, *i-phone novels*, scriitura digitală colaborativă) (Ursa 2015: 86–87). Așa cum am încercat să arăt în secțiunile precedente, istoria literară s-a confruntat cu problema integrării „obiectelor culturale hibride" mult înainte de provocările cotiturii digitale, iar soluțiile găsite au mers, de cele mai multe ori, către *naturalizarea* lor ca literatură. Tratamentul formelor transdisciplinare, transgenerice și transestetice, precum eseul anilor 1930 și memorialistica traumei concentraționare publicată după 1989 a vizat o literarizare a acestora prin insistența pe calitățile stilistice, în cazul eseului, sau prin exploatarea dimensiunii „ficționale", în cazul memorialisticii. În același timp, prin integrarea lor în domeniul literaturii, aceste texte culturale hibride au fost cantonate într-un regim al secundarului: nici eseul, nici memorialistica nu sunt percepute ca fiind *chiar* literatură.

O întrebare care decurge de aici este dacă istoria literară – atât ca disciplină, cât și ca metodă – se auto-reglează din interior, în virtutea unor principii transtemporale precum, în cazul românesc, autonomia esteticului, sau dacă, dimpotrivă, este nevoie de alte metode de contextualizare – politică, socială (chiar sociologică), antropologică ș.a.m.d. – a formelor literare și a literaturilor. Ar mai putea fi însă catalogate aceste noi demersuri ca *istorii* ale literaturii? În sfârșit, este esteticul o fatalitate a istoriei literare autohtone, așa cum reiese din apologia sugestiv intitulată „Nostalgia esteticului" (Manolescu 2008: 1444), făcută de Nicolae Manolescu în capitolul final al lucrării sale fundamentale publicate în 2008?

De la masivul tom al lui G. Călinescu din 1941, în al cărui preambul se întărea ideea mai veche a criticului privind separația dintre „estetic" și „cultural" (Călinescu

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

2003: 5), istoria literaturii române s-a configurat ca un câmp disciplinar, guvernat de principiul autonomiei esteticului, pe de o parte, și de ecuația literatură – teritoriu național – limbă, cu variabila plus/minus etnicitate (Moraru, Terian 2017: 7–8), pe de altă parte. 1941 este, desigur, o dată simbolică în acest proces, dat fiind că efectele viziunii călinesciene își fac propriu-zis simțită prezența cu o întârziere de peste două decenii, mai precis, începând cu jumătatea anilor 1960, când se încheie perioada de dominație a realismului socialist, iar critica literară își câștigă și întărește autonomia, cumva împotriva faptului că practica ei este găzduită mai degrabă de revistele culturale decât de catedrele universitare. Așa cum observam altundeva, în perioada comunismului, dar și după aceea, în studiile literare românești s-a manifestat un tip de „protecționism metodologic", care a avut ca efect, printre alte consecințe, și „înflorirea unei istoriografii [și critici] literare bazate pe […] limitarea importurilor de teorie și a schimburilor interdisciplinare" (Mironescu 2018: 295). Aș completa această afirmație prin două precizări necesare pentru înțelegerea mai nuanțată a situației.

Mai întâi, criticii români au depășit în repetate rânduri granițele disciplinei, dacă ar fi să ne gândim numai la studiile de sociologia literaturii ale lui Paul Cornea (Cornea 1980) sau la adaptarea grilelor de lectură structuraliste, cu o puternică componentă lingvistică, în multe dintre cărțile de critică ale generației șaizeci, așa cum demonstrează Adriana Stan într-un cuprinzător studiu recent (Stan 2017a). Dar acest proces de import-export transdisciplinar, realizat câteodată în interiorul unor grupuri de lucru interdisciplinare, precum Cercul de Poetică și Stilistică funcțional din 1961, are mai curând aspectul unui troc: analizele de inspirație lingvistică la care sunt supuse textele literare, subliniază cercetătoarea ante-menționată, „nu contestă valoarea estetică, doar cumulează dovezi cât mai neatacabile în sprijinul ei" (Stan 2017b: 128). În al doilea rând, așa cum observă un istoric al filosofiei românești precum Ion Ianoși, „culoarul estetic" (Ianoși 1996: 369) a reprezentat, sub ceaușism și în primul deceniu de postcomunism, o cale ocolită de acces și afirmare a discursului filosofic în sfera publică, dominată, în România comunistă și în perioada imediat postceaușistă, de scriitori și critici. Astfel, protecționismul de care vorbeam a asigurat atât criticii literare, cât și disciplinei „istoria literaturii române" nu doar specificitatea față de alte discipline umaniste din proximitate, ci și autonomia față de ideologic (atâta câtă a fost) în vremuri vitrege politic. Dar a și creat, în tot acest timp, protocoale de lectură și automatisme de interpretare extrem de rezistente.

În ce măsură este așadar posibilă – sau dezirabilă – o istorie transdisciplinară a literaturii române? Această întrebare, care a mai fost formulată, în diferite moduri, de critici români (Ursa 2015; Moraru, Terian 2017; Patraș, Mironescu et al. 2017) ridică ea însăși mai multe probleme, legate de sensul determinantului „transdisciplinar". Este istoria literară o întreprindere intrinsec inter- sau transdisciplinară, din moment ce – aparent, cel puțin – pune la lucru două discipline diferite? Răspunsul nu trebuie căutat mai departe de formula călinesciană a „istoriei de valori" (Călinescu 2008: 6), care mută accentul de pe „seaca cronologie" și „opera de disciplină" pe specificul „creator" al unei istorii literare, îmbinând erudiția (cunoașterea de specialitate, cu o formulă mai actuală) și „gustul" estetic al criticului. Acest model *auctorial* rămâne, în România, unul de autoritate și de

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

actualitate, așa cum o demonstrează perpetuarea lui până în 2008, când apare cea mai recentă istorie a literaturii concepută ca operă de unic autor, deși criticile la adresa lui nu au lipsit (Moraru, Terian 2018: 6–13). În concluzie, o abordare transdisciplinară a literaturii române ar trebui să propună un design al cercetării diferit de narațiunea critică (auto)legitimatoare și ar putea să se ghideze după următoarele patru principii[5]:

(1) *transauctorial*, polemic față de ideea de autoritate individuală și deschis colaborării între specialiști din mai multe discipline;

(2) *transnațional*, prin plasarea autorilor, obiectelor și fenomenelor literare sau culturale în contextul regional (est-)european și în sistemul global, din care literatura română a făcut și face parte în continuare ca „literatură a lumii" (Martin, Moraru, Terian 2017: xiv);

(3) *transestetic*, implicând relativizarea criteriului estetic și identificarea altor operatori funcționali, precum „suprastructura ideologică" a literaturii (Iovănel 2017:9).

(4) *transgeneric*, prin integrarea formelor hibride sau a „obiectelor culturale" intermediale (Ursa 2015: 86) și dezvoltarea unor noi modalități de lectură și interpretare critică.

Bibliografie

Alexandrescu 1999: Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, traduceri de Mirela Adăscăliței, Șerban Anghelescu, Mara Chirițescu și Ramona Jugureanu, București, Univers.

Călinescu 2003: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție facsimil, București, Semne.

Cesereanu 2005: Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Polirom, 2005.

Chevalier 1997: Tracy Chevalier (ed.), *Encyclopedia of the Essay*, Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers.

Cornea 1980: Paul Cornea, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii*, București, Editura Eminescu.

Cornis-Pope, Neubauer 2004–2010: Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, volumes 1–4, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

de Obaldia 1995: Claire de Obaldia, *The Essayistic Spirit. Literature, Modern Criticism and the Essay*, Oxford, Clarendon Press.

Derrida 1980: Jacques Derrida, *The Law of Genre*, translated by Avita Ronell, „Critical Inquiry", volume 7, number 1, p. 55–81.

Diaconu 1998: *Pro și contra Emil Cioran*, antologie, cuvânt-înainte și note de Marin Diaconu, București, Humanitas.

[5] Fără a fi astfel formulate, aceste principii sunt, în diferite grade și combinații care nu implică neapărat aplicarea lor simultan, deja în uz în *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* editată de Marcel Cornis-Pope și John Neubauer (Cornis-Pope, John Neubauer 2004–2010) sau în *Romanian Literature as World Literature*, volum colaborativ îngrijit de Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian (Martin, Moraru, Terian 2017).

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

Goldiș 2011: Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, București, Cartea Românească.
Hulber 2015: Maria Hulber, *Memorialistica detenților postbelice românești*, Oradea, Ratio et Revelatio.
Ianoși 1996: Ion Ianoși, *O istorie a filosofiei românești în relația ei cu literatura*, Cluj, Apostrof.
Iovănel 2017: Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunism*, București, Editura Muzeului Literaturii Române.
Jolly 2001: Margaretta Jolly (ed.), *Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms*, volumes I–II, Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers.
Lovinescu 1989: E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1900–1937*, București, Minerva.
Martin 2018: Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele literaturii române”*, Chișinău, Arc.
Martin, Moraru, Terian 2018: Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, *Romanian Literature as World Literature*, London and New York, Bloomsbury.
Manolescu 2008: Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45.
Mihăilescu 2004: Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postcomunism. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Iași, Polirom.
Mironescu 2014: Andreea Mironescu, *Afacerea clasicilor. Paul Zarifopol și critica modernității*, București, Tracus Arte.
Mironescu 2018: Andreea Mironescu, *Worlding Romanian Literary Studies*, în „Philologica Jassyensia”, an XIV, nr. 1 (27), p. 295–299.
Moraru, Terian 2017: Christian Moraru, Andrei Terian, *Introduction: The Worlds of Romanian Literature and the Geopolitics of Reading*, în Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian (eds.), *Romanian Literature as World Literature*, New York, Bloomsbury.
Omăt 2008: Gabriela Omăt (ed.), *Modernismul literar românesc în date (1880–2000) și texte (1880–1949)*, volumele 1–2, București, Institutul Cultural Român.
Patraș, Mironescu et al. 2017: Roxana Patraș, Andreea Mironescu, Camelia Grădinaru, Emanuel Grosu, *Poate fi măsurată interdisciplinaritatea? O analiză calitativă și cantitativă a cuvintelor cheie*, în „Transilvania”, numărul 10, p. 17–31.
Săndulescu 2009: Al. Săndulescu, *Paul Zarifopol*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, volumul *Ț/Z*, București, Univers Enciclopedic.
Simion 2002: Eugen Simion, *Genurile biograficului*, ediția I, București, Univers Enciclopedic Gold.
Simion 2005: Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, volumul I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold.
Simion 2014: Eugen Simion, *Cioran, o mitologie a nedesăvârșirilor*, București, Tracus Arte.
Stan 2017a: Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*, București, Editura Muzeului Literaturii Române.
Stan 2017b: Adriana Stan, *Un formalism cu față umană. Cercul de Poetică și Stilistică de la București*, în „Philologica Jassyensia”, an XIV, numărul 1 (27), p. 121–129.
Ursa 2015: Mihaela Ursa, *Is Romanian Culture Ready for the Digital Turn?*, în „Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory”, volume 1, number 1, p. 80–97.

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)

Expanding the Domain of Literature. The Integration of Hybrid Forms in Romanian Literary History

This paper explores how Romanian literary history, which I understand both as discipline and as praxis, has integrated hybrid forms, namely nonfictional and nonliterary texts. I maintain that these texts – such as historical and religious „old" writings, epistles, memoirs, travelogues, or essays – are not just trans-generic and trans-aesthetic in character, but are also transdisciplinary, since they are sampled for study in several areas of the humanities. My focus here is on two hybrid forms, namely the interwar Romanian essay and post-1989 memoirs. After a discussion of the strategies employed by Romanian critics to incorporate trans-literary and trans-aesthetic forms in the disciplinary field of national literature, my aim is to question if a transdisciplinary outlook of the Romanian literature is possible and which could be its guiding principles.

BDD-A28906 © 2018 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:49:22 UTC)